

Vnímání ohrožujících vlivů dětmi

Helena Hejlová

Studie je součástí zpracovávání širší problematiky vlivu principu ochrany v právech dítěte na chápání cílů vzdělávání v primární škole. Referuje o části výzkumné sondy provedené v roce 2002 mezi žáky 4.a 5.tříd základní školy, která sledovala, jak děti vnímají a verbalizují ohrožující vlivy.

Kontexty výzkumu

1. Výzkumný kontext

Předkládané údaje byly zjištěny výzkumnou sondou, která se řadí do série studií zabývajících se ověřováním výukových strategií ve vzdělávání učitelů i dětí v právech dítěte. Jsou prováděny na katedře primární pedagogiky od roku 2000. Jejich smyslem je ověřovat možnosti vzdělávání dětí na 1.stupni v právech dítěte pro potřeby pregraduální i postgraduální přípravy učitelů, zejména primární školy, v této oblasti.

Výsledky zde referovaného šetření jsou v některých parametrech porovnatelné s předběžnými závěry pilotní studie provedené týmem J. Kovaříka (KOVARÍK 2001) na vybraných školách Jihočeského kraje, která je součástí mezinárodního srovnávacího výzkumu v oblasti konceptualizace práv dětí dětmi samotnými. Toto mezinárodní šetření vychází z myšlenky, že znalost podoby chápání lidských práv jako přirozených nároků i jako sociálních norem (v jejich proměnlivé hierarchii dané různým důrazem, který je jim propůjčován časovým a situačním kontextem), je důležitá tam, kde společnost chce být řízena demokratickými principy. Této podobě by pak měla odpovídat i jedna ze základních charakteristik socializačního procesu ve škole. Proto uvedený výzkum zdůrazňuje potřebnost zjišťovat, jaké postoje děti vůči dětským právům mají, neboť jsou vnímány jako významné kritérium pro stanovování cílů výchovy k demokratickým hodnotám, jejichž samozřejmou součástí jsou i práva dětí. Výzkumy podobného charakteru tak mohou přispívat k hledání konkretizace cílů socializačního procesu do demokratických společenských struktur ve smyslu, co v tomto procesu aktuálně zdůrazňovat, na co navazovat, apod.

2. Kontext práv dítěte

Výzkumy podobného druhu spadají do oblasti realizace *Úmluvy o právech dítěte* (dále jen *Úmluva*), neboť už svou existencí reagují na výzvu všimnout si dětí i tak, jak ony samy sebe vidí. Zároveň se v nich dává dětem prostor vyjádřit se k některým věcem, které se jich přímo týkají, a umožnit tak, aby „byl slyšen jejich hlas“. Současně jsou projevem zvýšeného zájmu o dětství, které *Úmluva* konkretizovala do principu ochrany dítěte - aby mělo šanci kultivovat svůj vnitřní život ubíhající v žití s ostatními, a do principu péče o jeho rozvoj, jehož klíčovým heslem je účast dítěte.

Tyto výzkumy také mohou pomoci odhalit překážky, které děti skutečně mají nebo které vnímají, a to i tam, kde je snaha práva dítěte naplňovat.

3. Didaktický kontext

Výzkumy tohoto charakteru, tedy mapující pojetí práv a jejich souvislostí a postojů k nim, jsou významné pro ověření toho, jak dospělí vnímají děti. Jsou tak vítaným příspěvkem ve vzdělávání učitelů, zejména v jejich zpozorňování vůči dětskému věku a jeho problémům, ale i k dětem jako jednotlivcům nebo třídním skupinám.

Referovaný výzkum sleduje ještě kontext didakticko-výzkumný, neboť realizátory výzkumu byli studenti učitelství. Mohli se tak podrobněji seznámit s reakcemi dětí při provádění výzkumu a učinit si obraz i o dětech samých při prvotním zpracování získaných údajů. Didaktická souvislost je také v ověřování záměrů sledujících otázku, na čem založit výukové strategie, jejichž součástí je přivést děti k tomu, že mají svá práva a co tato práva v jejich životě znamenají.

4. Kontext výchovných hodnot

Ochrana dítěte je jednou ze základních výchovných hodnot modelujících podstatné rysy výchovného procesu. Ve škole, která chce socializovat dítě do demokratických struktur, která chce vychovávat svébytné osobnosti, samostatné a odpovědné, je ochrana dítěte viděna jako neustálý pohyb mezi polaritami objevujícími se zákonitě ve všech základních výchovných jevech. Např. v interakci mezi učitelem a žákem (dítě je partner, ale i žák), v poznávacím procesu (dítě jako experimentátor se životem a světem, ale i snadno zranitelná lidská bytost, která ještě nemůže odhadnout všechny důsledky svých rozhodnutí a jednání), v řízení školní třídy (dítě musí být subjektem svých sociálních vztahů, ale může se stát i jejich obětí), v řešení pedagogických situací, kdy dochází ke konfliktu mezi svobodou jednotlivce a jeho životem a pozicí ve skupině, apod.

Obecně vzato je schéma zřejmé: dítě musí být chráněno před tím, co nemůže ještě samo zvládnout. To je platné pro dětství jako životní období, pro jednotlivce nebo skupiny v jakémkoli životním období tváří v tvář především společnosti a její organizaci, ale i přírodním vlivům, konečně se jedná i o ochranu skupiny nebo společenství před ohrožením ze strany jednotlivce nebo skupin. Ve výchově však vyvstává problém těch hodnot, které vystupují jako normy vztahu dospělých vůči dětem, které však zároveň opravňují zásahy do života dětí. Referovaný výzkum by proto měl přispět také k osvětlení oprávněnosti těchto norem z pohledu ochrany dětství jako jedné ze základních kompetencí učitele.

Úmluva o právech dítěte stanovuje dospělosti povinnost chránit dětství. Říká, v čem a kdy především. Konceptně by otázka zásahů do světa dětí ve vzdělávání a výchově tedy už neměla být otázkou nějaké zásadní proměny etiky dospělých vůči dětem. Ta je už formálně vyjádřena a odsouhlasena. To, co ale zůstává problémem z hlediska ochrany dětství jako vzdělávacího a výchovného úkolu, je uvádět strategie péče o dítě do souladu s vyspělostí konkrétní dětské skupiny i konkrétního dítěte a s posouzením celkové situace, v níž se nacházejí. I v této souvislosti se jeví výzkumy podobného charakteru, jako je ten, o němž je zde referováno, jako opodstatněné.

Základní východisko výzkumného šetření

Úmluva o právech dítěte potvrzuje nejen nárok dětí na ochranu, ale také na výchovu v duchu pozitivních hodnot. Současně zavazuje učitele k výcviku dětí v rozpoznávání ohrožení a v účelném jednání. Tento výcvik by měl reagovat (vycházet nebo směřovat) na skutečné „strachy“ dětí a vycházet ze znalosti toho, jak děti ohrožení vnímají a mají-li představu o vyhledávání pomoci. Mít tuto orientaci je přirozenou součástí cílů vzdělávání, které je citlivé vůči světu dětí. Je také tradiční součástí výchovných postupů tam, kde jsou děti milovány. Je konečně i závaznou součástí vzdělávání v dětských právech.

Předpokládáme, že výsledky šetření budou v dalším postupu výzkumu konfrontovány s tím, jak vidí situaci dětí a jejich „strachy“ dospělí, tj. učitelé a studenti učitelství.

Téma výzkumu

Tématem výzkumu je **ohrožení a ochrana dítěte v souvislosti s naplňováním práv dítěte**. Související otázkou je otázka po podobě, jakou by měla mít reakce školního vzdělávání.

Sledovaným problémem tedy bylo: **Jak děti vnímají a verbalizují ohrožující vlivy ve svém nejbližším okolí**, tj, doma, ve škole a „ve světě“, tedy mimo domov a školu v situacích, do kterých se přímo dostávají nebo které vnímají jako ohrožující zprostředkovaně. Položky byly konstruovány tak, aby děti nevyslovovaly jen své osobní pocity, ale aby se pokusily vyjádřit, co si myslí a co pociťují děti v navozených situacích. Předpokládáme samozřejmě velký vliv osobní zkušenosti a aktuálně prožívaná situace.

Souběžně bylo zjišťováno, **co děti pociťují jako pozitivní hodnoty pro svůj život**, a to hodnoty žádoucí i ohrožené (doma, ve škole, obecně, tj. ve světě). Přestože tato druhá část výzkumu je vyhodnocována samostatně, je třeba vidět získané údaje v kontextu první části. Prezentované výsledky musí být proto interpretovány v této souvislosti jako protiklad k pociťovaným nejistotám a obavám též pro domov, školu a svět. Položky z obou částí – obavy a pozitiva – byly navíc z etických důvodů v konstrukci dotazníku promíchány, aby u dětí nebyly navozovány pouze představy negativních situací.

Charakteristika metod

Metodou, která byla uplatněna, je **metoda dotazníku, jehož položky jsou tvořeny „nedokončenými výroky“**. Tato podoba položek byla zvolena jednak proto, že se osvědčuje v dotazování dětí na primární škole (dokonce i v předškolním období) na názory, postoje, hodnoty apod. Dále proto, že obsah otázek vyžaduje navodit situaci dětem srozumitelnou, aby mohly zaujmout pro ně známou a tudíž i představitelnou pozici.

Zpracování vyžadovalo kategorizaci odpovědí žáků.

Součástí sondy je **pozorování**, které prováděli studenti zároveň v roli administrátora dotazníku i v roli pozorovatele. Závěry z pozorování měly potvrdit, jak byly děti anketou zaujaty a jak lze charakterizovat jejich přístup k její obsahové stránce.

Průběh výzkumu a jeho další charakteristiky

Při administraci dotazníku bylo doporučeno použít následující motivační úvod:

„Představ si, že máš poslat do televize nebo do časopisu krátkou zprávu o tom, jak se cítíš ty a děti, které znáš, když se něčeho bojíte, něco si nepřejete apod. Dovedl/a bys dopsat následující věty? A dovedl/a bys posoudit, jak jsou na tom všechny děti ve světě, jestli je to stejné, nebo v něčem jiné?“

Studenti mohli variovat tento úvod podle situace ve třídě, byli však poučeni o celkovém kontextu výzkumu a jeho významu, aby byla zachována jeho jednotná linie. Ve zvolené třídě pracoval takto jeden nebo častěji dva studenti.

Dotazník nabízel následující položky :

1. relevantní k sledovanému aspektu – ohrožující jevy a možnost pomoci :

Děti se nejvíce bojí, když ...

Nechci, aby se dětem někdy stalo, že ...

Když se děti cítí ohroženy, pomůže jim...

Děti byly požádány, aby doplnily výrok ve sloupečku *doma, ve škole, ve světě*.

První dvě položky měly zmapovat ohrožující vlivy vnímané dětmi ve třech sociálních souvislostech, které pokrývají hlavní prostor jejich života.

Třetí položkou bylo zjišťováno, co děti vnímají jako oporu a případně mají-li představu o vyhledávání pomoci, kterážto je jim přiznána jako oprávněný nárok v kontextu práv v *Úmluvě o právech dítěte*.

2. relevantní pro posouzení hodnotové orientace dětí, ovšem v sledovaném kontextu ohrožení a pomoci

Děti opět doplňovaly nedokončené výroky tentokrát zjišťující kladné hodnoty vnímané v dětství dětmi samotnými *děti mají největší radost, když...* a pociťované jako žádoucí *dětem nejvíce přejí, aby ...* ve třech prostředích – *doma, ve škole, ve světě*.

Cílem těchto dvou položek bylo zjistit, co naopak je v dětství vnímáno jako žádoucí, příjemné, co tvoří protipól k strachu a obavám. Tyto položky byly zařazeny i z etických důvodů, aby vyvážily zamyšlení se nad negativními vlivy.

Pozorování bylo prováděno studenty učitelství 1.stupně současně při zadávání dotazníku. Kritéria pozorování pokrývala následující momenty: reakce dětí na jednotlivé otázky (včetně nonverbálních projevů), otázky zadavatelé, úroveň pozornosti jako výraz zájmu o problém, vstupy učitele při zadávání a vyplňování, potíže a nejasnosti při vyplňování (zvl.o též obsahového charakteru - srozumitelnost výroků pro podporu validity výzkumného nástroje, též formálního charakteru – technické problémy, potřebný čas apod.).

Vzorek tvořili žáci 4.a 5. tříd základní školy. Tento věk dětí byl vybrán na základě předpokladu, že se již dokáží vcítit do požadovaných situací ve verbalizované poloze. Celkem bylo osloveno 34 tříd, z toho 15 pátých (352 respondentů) a 19 čtvrtých (364 respondentů), celkem odpovídalo 716 respondentů.

Pražských škol bylo 25, mimopražských 9 (Kladno, Unhošť, Brandýs n.L., Havl.Borová, Kolín, Jimramov).

Sonda byla provedena na jaře roku 2002 v rámci vysokoškolského kurzu Pedagogický výzkum, který je součástí studia učitelství pro 1.stupeň základní školy. V rámci tohoto kurzu se také studenti podíleli na abstrahování dílčích kategorií z odpovědí dětí na nedokončené výroky. Zvolené kategorie byly kontrolovány s dětskými výrazy a postupně významově seskupovány pod klíčový pojem, který představuje konečnou kategorii uváděnou v přehledu údajů.

Pro zpracování bylo rozhodnuto uvádět pouze absolutní četnosti výskytu, protože se zdají pro účely výzkumu dostatečně vypovídající, nejsou proto použity statistické metody.

1. Přehled zjištěných údajů pro kategorii „ strach a obavy“

V tabulkách jsou uvedeny kategorie, které se v odpovědích dětí vyskytovaly nejčastěji, ale minimálně desetkrát. Kategorie s absolutní četností nižší než 10, jsou vypsány pod tabulkou.

1. Seznam kategorií vyjadřujících dětské výroky doplňující položku *Děti se nejvíce bojí, když...*

Doma

Jsou samy doma	126
Něco provedou a hrozí trest	86
Hrozí výprask, bití	62
Rodiče se zlobí, křičí, jsou naštvaní	61
Je tma	51
Je špatná známka, hrozí nepříjemnost	46

Cizí člověk (zloděj, vrah, neznámý, zvoní)	33
Rodiče se hádají	28
Horor v TV, videu	16

Méně častými byly následující odpovědi : vypukne požár (8), být doma s příbuznými- rodiče, sourozenec (7), někdo je straší, strašidla (7), nezvyklý hluk (6), být ve sklepě, na půdě, na WC (6), nemají ho rádi (6), úmrtí člena rodiny (4), nejde elektřina (PC, TV) (4), zlý sen (4). Jen jednorázově se vyskytly odpovědi jako: pavouk, být doma s někým cizím, maminka není doma, úraz, úklid doma.

Škola

Špatná známka, neúspěch, chyba, neumí	220
Zkoušení, test, diktát	173
Ublížování mezi dětmi	101
Něco provede, poznámka, u ředitele	87
Nepřízeň učitele, zlý učitel, bez nálady	55
Zmatek ve škole (bomba, policie, požár)	19

Mezi méně časté výroky patřilo: nemá úkol, je moc úkolů, úkol je těžký (7), obava z konkrétního vyučovacího předmětu (7), ohrožení ze strany cizích lidí ve škole (7), zubař, očkování, čerti, nemá kamarády (po 3) úraz, hry, (po 2).

Svět

Napadení lidmi, demonstrace	160
Ztratí se (bez rodičů, nemohou domů, les, nedomluví se)	130
Válka	106
Úraz, nemoc, autonehoda, spadne letadlo	26
Přírodní katastrofy (zemětřesení, bouře, moře)	23
Napadení zvířetem (pes, žralok)	18
Potmě venku v lese	16

Méně časté odpovědi: strašidelné hry a filmy (9), smrt (6), nedostatek jídla a pití (5), lékař (3), požár (3), něco ztratí, hlavně peníze (2), čekání před obchodem (2), bez kamarádů (2), nejde elektřina (2).

Pouze jednorázově : lidé se nemají rádi, nikdo je nemá rád.

2. Seznam kategorií vyjadřujících dětské výroky doplňující položku *Nechci, aby se dětem někdy stalo, že...*

Doma

Výprask, fyzické týrání	136
Úraz, nemoc, nehoda, něco se jim stane	104
Napadení lidmi (lupič, únos...), zabití, smrt	56
Budou na ně zlí, nevšímaví, nikdo je nemá	47

rád	
Nebudou mít domov, rodinu	38
Rodiče se rozvedou	30
Požár, výbuch	29
Rodičům se něco stane	18
Budou mít problémy doma	17

Méně časté kategorie : samy doma (bát se doma) (9), nejsou šťastní, jsou smutní (7), hádky rodičů (6), rozbije se počítač (5), sebevražda (4), utečou z domova (3), smrt zvířátka (3), aby se doma učily (3), vypnou proud (3), domácí vězení (2), spory s rodiči (2), bát se jít domů (2). Pouze jednorázově se vyskytla doplnění : bez kamarádů, neslaví narozeniny, něco ztratí.

Škola

Ublíživání mezi dětmi (šikana, pomluvy, obtěžování, bití)	154
Špatná známka (něco neumějí)	108
Úraz (požár, rozbití hlavy, zlomeniny, vypadnou z okna, spadne tabule)	74
Poznámka, důtka, problémy se školou, křivdy	39
Obavy z učení, předmětu	26
Propadnutí	25
Bez kamarádů	25
Zlý učitel (řve, „zasedne si“, nadává, je špatný, bije)	24
Vyloučení	19
Nuda, smutek, ospalost	10

Ostatní kategorie: těžké písemky (5), ve škole je nemají rádi (3), nemuset do školy (2), vražda (2), něco ztratí (2). Jen jedenkrát se objevilo: útěk ze školy, drogy, nebyla by škola.

Svět

Napadení lidmi (únos, lupič, opilec, znásilnění, teroristé, vyhrožování, obtěžování), smrt, zabití	166
Ztratí se	104
Nehoda, úraz, nemoc, katastrofa (povodeň, mina, zvířata, pád letadla)	97
Války, střelení	35
Zůstanou samy (bez rodiny, smrt rodičů, nikdo je nechce, nemá rád, zůstanou na ulici, bezdomovci)	30

Méně časté kategorie: hlad a bída (9), bez kamarádů (7), dostanou se do problémů s drogami (gang, někdo je zfetuje) (4), nejsou šťastné (4), nebudou ve své zemi (3), průšvih (2). Jednorázově odpovědi: bez práce, lidé jsou na sebe zlí, něco ztratí, bojí se, jsou ve vězení.

Komentář:

Otázka, čeho se děti bojí, by měla vypovídat o zkušenostech z reálných, zažitých situací, které vyvolávají v dětech strach. Naproti tomu otázka, co bys nechtěl, aby se dětem někdy stalo, by měla pokrýt nejen reálné zkušenostní strachy, ale i to, co děti vnímají jako hrozby, jako ohrožující situace, které mohou nastat.

Z údajů je patrné, že v tomto věku (10 až 12 let) už děti v naprosté většině nejmenují iracionální strachy typu „strašení, strašidla, čerti...“ v souladu s psychologickými charakteristikami zjištěnými pro tento věk (VÁGNEROVÁ 2000).

3. Srovnávací tabulky pro kategorie vyjadřující „strachy“ („bojí se, když...“) a pro kategorie vyjadřující „potřebu ochrany před...“ („nechci, aby...“)

Srovnatelné kategorie pro *doma*

<i>Strach</i>		<i>Obava</i>	
Hrozí trest, bití	148	Výprask, bití	136
Negace ze strany rodičů (vůči dětem, mezi sebou)	89	Negace ze strany rodičů (vůči dětem, mezi sebou až rozvod)	77
Napadení lidmi	33	Napadení lidmi	56
Problémy ze špatné známky	46	Problémy doma (i v souvislosti se školou)	17
Samy doma	126	Samy doma	9
Požár	8	Požár, výbuch	29
Úmrtí člena rodiny	4	Rodičům se něco stane	18

Nesrovnatelné kategorie pro *doma*

<i>Strach</i>		<i>Obava</i>	
Je tma	51		
Horor v TV, videu	16		
		Úraz, nemoc, nehoda	104
		Ztráta domova, rodiny	38

Komentář:

Mezi dětské strachy patří v tomto věku ještě poměrně často zastoupené obavy ze tmy, tmavých míst, nezvyklého hluku a osamocení. Objevuje se i strach a obava z ohně. Tedy lze říci „tradiční strachy“, které jsou zřejmě i součástí sociálního dědictví.

Z tabulky je patrné, že být sám nebo být ve tmě je pro děti zažitá a nepříjemná zkušenost. Můžeme soudit, že strach ze tmy je něco, s čím se mohou vyrovnat, neboť ve výpovědích reflektujících obavy se strach ze tmy nevyskytl vůbec. Naproti tomu strach z osamocení doma, zřejmě vyjadřující i narušení pocitu bezpečí, je pro děti i hrozbou. Strach i hrozba spočívá v pocitu ohrožení cizími lidmi doma, tento pocit se vystupňuje, zůstanou-li doma sami.

Strach z hororů v televizi nebo na videu je sice zkušeností, ale jednak se nevyskytuje tak často, jednak se zřejmě nejedná o zkušenost příliš traumatizující, protože je to něco, co „se dá vypnout“, lze se toho zbavit, děti už zřejmě jsou schopny odlišit reálnou hrozbu od vyvolání pocitu strachu filmem nebo knihou, tedy v kategorii „jako“. Otázka, na kterou však výzkum nebyl zaměřen, je vliv těchto filmů na případnou aktivaci obav a strachů, které už dítě případně zažívá ve svém životě, a tudíž i psychických obranných mechanismů.

Často děti vyjadřovaly obavu z úrazu, onemocnění nebo nehody (tato obava se potvrzuje i v přáních, které jmenovaly děti pro děti –zdraví). Můžeme soudit, že tato obava spolu s obavou z cizích lidí, kteří mohou vniknout do domova, je výsledkem výchovných vlivů, které se uplatňují s cílem upozornit děti na hrozící nebezpečí a plní tedy funkci primární ochrany (v této souvislosti např. pohádka o kůzlátkách a zlém vlku).

Obava ze ztráty domova a rodiny je samozřejmě zastoupena tam, kde děti uvažovaly o hrozbách, ne tam, kde vypovídaly o strachu. Realnost této hrozby se však potvrdila ve vyjádřeních přání dětem a ve vyjádřeních, kdy jsou děti šťastné. Přejí dětem především rodinu a pohodu a lásku v ní, tehdy jsou také nejšťastnější (další častou položkou bylo, jak již bylo podotknuto výše, zdraví).

Za alarmující musíme považovat pocity ohrožení, zkušenostní i předpokládané, z bití ve vlastní rodině. Stejně tak děti vnímají jako ohrožující ty situace, kdy nemohou být s rodiči v harmonii, a to tehdy, kdy jsou negace rodičů namířené vůči nim, což se vyskytlo častěji, ale také tehdy, když jsou negace mezi rodiči. V kolonce „strach“ šlo především o hádky rodičů, v kolonce „hrozeb“ šlo už více o dovršení nesouladu rozvodem rodičů. (V přáních dětem se také objevovalo, aby našly novou rodinu, aby byl klid, apod.)

Interpretačním otazníkem se zdají být problémy se školou, hlavně se známkami doma. Jsou nepochybně nepříjemnou zkušeností pro děti, ale zase ne tak častou a už téměř nevnímanou jako hrozba v souvislosti s životem doma. Otázkou, kterou výzkum nemohl postihnout, je, do jaké míry jsou rodičovské zásahy adekvátní školním výkonům dětí, zda zde zjištěné údaje jsou vypovídající o skutečně neblahém vlivu školy a zejména školního hodnocení na klima v rodině nebo do jaké míry jsou výpovědi o nereálných požadavcích na děti, obav z jejich neuplatnění v životě nebo z potřeby děti za něco trestat. Vezmeme-li však v úvahu hroživé číslo vyjadřující obavy z výprasku, můžeme odhadnout, že bití bude často reagovat na známky nebo problémy dítěte ve škole.

Je třeba všimnout si ještě pocitů strachu ze smrti rodičů. Přestože výzkum J.Kovaříka uvádí tento strach jako poměrně značný, v našem šetření se v porovnání s ostatními kategoriemi neprojevil jako příliš podstatný. Domníváme se, že vysvětlení nebude jen ve výzkumných nástrojích, ale i ve věku dětí. V průzkumu v jižních Čechách byly dotazovány děti od 1. do 9.třídy základní školy, uváděné výsledky jsou zprůměrovány. Převážně deseti a jedenáctileté děti, dotazované v naší výzkumné sondě, však právě vzhledem k svému věku a své situaci – jsou ještě „dostatečně malé“ - mohou vnímat bezprostřednější nebezpečí útočící na jejich život neustále, kdežto ztráta rodičů je sice hrozbou, ale nemusí být vnímána v naší relativně stabilní společnosti jako hrozba příliš blízká a bezprostředně reálná.

Srovnatelné kategorie pro školu

<i>Strach</i>		<i>Obava</i>	
Špatná	známka, 220	Špatná	známka 133

(neúspěch, chyba, neumí)		(neumí, neúspěch až propadnutí)	
Ubližování mezi dětmi	101	Ubližování mezi dětmi	154
Problémy ve škole (něco provede, poznámka, u ředitele)	87	Problémy se školou (poznámka, důtka až vyloučení)	58
Nepřízeň učitele, zlý učitel	55	Zlý, špatný učitel	24
Zkoušení a obava z předmětu	173 + 7 = 180	Obavy z učení, předmětu	26
Bez kamarádů	3	Bez kamarádů	25
Úraz	2	Úraz	74
Zmatek ve škole	19	Nuda, smutek, ospalost	10

Komentář:

Kromě posledního řádku jsou v prostředí „škola“ všechny kategorie srovnatelné. Poslední řádek je srovnatelný pouze tím, že vyjadřuje extrémy, na jedné straně pocit ohrožení z narušení chodu školy, na druhé straně pocit nudy. Podíváme-li se ale na četnost obou těchto výroků, vidíme, že v porovnání s ostatními nejsou příliš významné.

Na první pohled je však patrné, že špatná školní známka velmi ovlivňuje strachy i obavy dětí. Školní neúspěch, pocit ohrožení z toho, že nebudou něco vědět, je značný a ústí až do obavy před propadnutím. V porovnání s tím je strach a obava z důsledků „zlobení“ zhruba třetinová.

Významně však do popředí vystupuje „ubližování mezi dětmi“. A to je, vedle negativního tlaku známek, druhým varovným signálem pro podobu výuky na školách a svědčí o tom, že si učitelé s těmito jevy nevědí příliš rady nebo si jich záměrně nevšímají.

Porovnáváme-li strach ze zkoušení, který je do jisté míry přirozenou součástí výkonů v učení, a obavy z předmětu, vidíme, že tu není obava ze zátěže učení, ale spíše z jeho hodnocení nebo z nesouladu s konkrétními učiteli. Pokud se děti setkaly s pro ně nepříjemným učitelem, je tato zkušenost pro ně zřejmě dost živá. Učitel se tak dostává v pomyslné hierarchii školních vlivů na prožitky dítěte daleko před kamarády, spolužáky. Tento fakt je vysvětlitelný také věkovými zvláštnostmi dětí na prvním stupni základní školy.

Srovnatelné kategorie pro svět

Strach

Obava

Napadení lidmi (únos, lupič, opilec, znásilnění, teroristé, vyhrožování, obtěžování, demonstrace), smrt, zabití	160 + 6 = 166	Napadení lidmi (únos, lupič, opilec, znásilnění, teroristé, vyhrožování, obtěžování, demonstrace), smrt, zabití	166
Ztratí se	130	Ztratí se	104
Válka	106	Válka, střílení	35
Úraz, nemoc, nehoda, přírodní	67	Úraz, nemoc, nehoda, přírodní	97

katastrofy, nebezpečí z přírody – moře, zvířata		katastrofy, nebezpečí z přírody – moře, zvířata	
---	--	---	--

Nesrovnatelné kategorie pro *svět*

Strach

Obava

Potmě venku, v lese	16		
		Zůstanou samy bez rodiny a lásky	30

Komentář:

Srovnatelné kategorie v oblasti „svět“ ukazují na čtyři hlavní zdroje strachu a obav. Za prvé dokumentují, že děti vnímají reálná nebezpečí plynoucí nejen z nejbližšího sociálního okolí dítěte – možnost „napadení lidmi“, možnost „úrazu, nehody“, ale i ohrožení vyplývající z faktu, že do světa českých dětí, které přestože nejsou bezprostředně ohroženy válečným střetem, vstupují informace o ozbrojených konfliktech na jiných místech světa a stávají se v jejich vědomí stále reálnou hrozbou. Domníváme se, že tato interpretace je přesnější, než vysvětlení o předávaném dědictví zkušeností z 2.světové války, které je stálou součástí učiva i na prvním stupni. Je však možné, že se zde kombinují oba vlivy. Použitými metodami nelze rozlišit, odkud tento strach primárně pramení. Tyto obavy a strachy mohou děti sdílet spolu s dospělými a jejich uvědomování si může být opět důsledkem kulturního přenosu během výchovy v rodině i ve škole, zřejmý je tu i vliv médií a dalších informačních zdrojů.

Za druhé se objevuje kategorie „ztratí se“, vyjadřující pozici dítěte ve světě dospělých. Děti v ní vypovídají o strachu ze ztráty zázemí, opory ve známých lidech a prostředí, obávají se, že se nedomluví, že se nebudou moci nebo umět vrátit domů. Tuto nejistotu potvrzují i tzv. nesrovnatelné kategorie „zůstat potmě venku nebo v lese“ (zde zřejmě vliv nočních „bojovek“ na letním táboře) a „zůstat samy bez rodiny a lásky“. V oblasti přání, o nichž zde podrobně nereferujeme, se vyskytlo poměrně často právě přání, aby děti nezůstaly samy, což opět potvrzuje významnost výše uváděné nejistoty.

Je vidět, že v porovnání s oblastí „doma“ a „škola“, je v oblasti „svět“ kategorií relativně méně, přestože konkrétní odpovědi dětí byly pestřejší, byly snáze přiřaditelné do jedné ze čtyř jmenovaných kategorií (přiřadíme-li „zůstat potmě venku“ a „zůstat samy“ významově k charakteristice kategorie „ztratí se“). Tato situace je zjevně vysvětlitelná tím, že „svět“ je globálnější sociální prostor, do kterého děti v tomto věku ještě neměly čas vstoupit plně. Ohrožení, která vnímají, jsou však všechna reálná.

4. Seznam kategorií vyjadřujících dětské výroky doplňující položku *Když se děti cítí ohroženy, pomůže jim...*

Doma

Rodiče	243
Matka	63
Otec	21
Láska, vysvětlení, klid, bezpečí	20
Sourozenci, příbuzní	16
Hračka, počítač, televize	14
Zamknout se, schovat se	11+5 =16

Méně časté odpovědi: instituce (16) (např. tísňové volání (7), sociální pracovnice (1), policie (6), bůh (2)), blízcí lidé jako kamarádi nebo sousedé (6), být doma (6), další odpovědi je možno shrnout pod klíčové slovo „rozptýlení“ (14) (např.: zvíře (8), muzika, pohádky, kniha, jídlo, vzduch, nepanikařit), sám (3), útěk (2, včetně prášek), granát (1).

Škola

Učitel	324
Učitel nebo spolužák	28
Kamarádi	165
Ředitel, vých.poradce, psycholog, učitel	12
Utěšení, vysvětlení, klid	14
Nikdo (z toho sám 3x)	15
Útěk – ukončení činnosti (volno, přestávka, jít ze školy, schovat se)	14
Dostat jedničku	11

Shrnující tabulka nejčastějších odpovědí pro školu

<i>Dospělí ve škole</i>	352
<i>Dospělí a děti ve škole</i>	28
<i>Děti - kamarádi</i>	165
Celkem kontakt s lidmi (vč.řečové podpory)	445
Celkem nikdo, sám	15
Celkem ukončení	14
Celkem úspěch ve škole (známka)	11

Méně časté odpovědi: rozptýlit se (7) (hrát si a zpívat si 6, zapomenout 1), rodiče (2), autorita mimo školu (3) (policie, bůh), zlost (1).

Svět

Rodiče (z toho jen matka 7x, jen otec 0x)	294
Hodní lidé (z toho být blízko někoho 4x)	128
Policie (z toho armáda 4x)	104
Kamarádi	53
Příbuzní, známí	16
Nikdo (z toho sám 5x)	28
Linka bezpečí	18
Útěk a schovat se do bezpečí	13

Shrnující tabulka nejčastějších odpovědí pro svět

Celkem kontakt s lidmi	418
Celkem instituce	122
Celkem bez pomoci	41

Méně časté odpovědi: prezident (a politici 2) (11), jiné autority (13) (silák, pohádkový děda, psychiatr, plavčík, ambasador, sociální úřad, lékárna), láska mezi lidmi a mír (8), dostat se na jiné místo (4) (dětský domov, hotel, domov, příroda), kompenzace akcí (5) (spánek, odpočinek, naučit se s tím žít, umět cizí jazyk, zavolat o pomoc, „vidím, že má stejné problémy někdo jiný“) a kompenzace „rozptýlením se“ (6) (zvíře, plyšák, peníze, nové věci), kompenzace „úderem“ (4) (dýmovnice, tank, kuličkovka, karate).

Srovnávací tabulka pro kategorii vyjadřující, co dětem pomůže v ohrožení „pomůže, když...“

Hlavní kategorie (jejich podkategorie se vyskytly víckrát než 10x v celém souboru odpovědí)

DOMA		ŠKOLA		SVĚT	
Kontakt s lidmi	369	Kontakt s lidmi	445	Kontakt s lidmi	418
Rozptýlení	28	Nikdo, sám	15	Instituce	122
Schovat se v bezpečí	22	Úspěch ve škole	11	Nikdo, sám	28

Vedlejší kategorie (jejich podkategorie se vyskytly méněkrát než 10x v celém souboru)

DOMA		ŠKOLA		SVĚT	
Instituce	14	Útěk jako pasivní psychická obrana	14	Autorita	24
Sám	3	Rozptýlení	8	Útěk jako pasivní psychická kompenzace	13
Útěk	2	Autorita mimo školu	2	Kompenzace akcí a rozptýlení	11
Bůh	2	Rodiče	2	Láska mezi lidmi	8
Agrese	1	Agrese	1	Instituce nebo dostat se na jiné místo	6
		Bůh	1	Agrese	4
				Bůh	1

Komentář:

Z přehledu je patrné, že děti v případě ohrožení samozřejmě a v naprosté většině hledají ochranu u dospělých, potřebují být v kontaktu s lidmi, a to doma, ve škole i v širším měřítku. Projevuje se zde snaha nezůstat v případě ohrožení sám. Do kontaktu s lidmi zde zahrnujeme i odpovědi jako láska, vysvětlení, klid, bezpečí a vyhledání kontaktu u institucí určených k pomoci (linky bezpečí, policie...).

U kategorie „sám“, která je ale v porovnání s kategorií „kontakt s lidmi“ výrazně méně častá, nelze v tomto šetření odlišit, o jaké kvalitě tato odpověď vypovídá. Nelze určit, zda se jedná o sebedůvěru odpovídajících dětí, trpkou zkušenost nebo jiné důvody např. i osobnostní založení, které k tomuto vyhodnocení dětí vedly. Za povšimnutí stojí srovnání výskytu této odpovědi v prostoru „doma“, „škola“, „svět“. „Doma“ se tato kategorie vyskytuje minimálně, a to i v případě, že bychom do ní zahrnovali i výpovědi o kompenzačních činnostech (hrát si, číst si, dívat se na televizi, pustit si počítač...) nebo „bezpečnostní opatření“ jako „schovat se“ nebo „zamknout se“. Z odpovědí se dá celkově usuzovat, že pro děti domov sám představuje pocit bezpečí, ačkoli i zde potřebují přímý nebo nepřímý kontakt s lidmi nebo alespoň jeho náhradu ve formě hračky nebo televize. Vidíme tedy minimální výskyt této odpovědi „doma“, větší v „ve škole“ a rostoucí „ve

světě“. Tento nárůst jistě nepřekvapuje. Vezmeme-li všechny odpovědi jako celek a vytvoříme tak „zprůměrované dítě“, vidíme přirozený růst pocitu odkázanosti na sebe se vzdáleností od domova, lze v tom vidět už zkušenost dítěte z prostředí mimo domov a jeho vnímání světa jako místa, kde je ohrožení pochopitelně častější a kde pomáhající dospělí nemusí být vždy po ruce.

I ve škole se lidé, zejména dospělí, stávají pro děti zárukou bezpečí. Častěji se zde ale objevuje odpověď „nikdo“ nebo „útek“ resp. ukončení školního ohrožení odchodem ze školy, přestávkou. Z odpovědi v tomto šetření se opět nedá odlišit přesně, jak velkou měrou se na pocitu ohrožení ve škole podílí obavy z dospělých, dětí nebo učebního procesu samotného (pocit, že něco neumí, nezvládnou, budou mít neúspěch). Významné, byť ne příliš časté, je vyjádření o úspěchu ve škole – dostat jedničku- jako „záchrana“ před pocitem ohrožení, který je zjevně ve spojení s pocitem nejistoty z požadavků na učení a svých výkonů. Zajímavé je také, že v případě školního ohrožení děti neuvádějí linky bezpečí nebo jiné instituce, které se naopak objevují nejčastěji v prostoru „svět“.

2. Přehled zjištěných údajů pro kategorii „přání a radost“

Následující část výzkumu je zaměřena na hodnotovou orientaci dětí ve smyslu, co děti považují za příjemné, radostné, žádoucí. Opět ne jen pro sebe, ale pro všechny děti.

Seznam kategorií vyjadřujících dětské výroky doplňující položku *Děti mají největší radost, když...*

Doma

Být s rodinou (je veselo, pohoda, láska, pochvala od rodičů)	126
Hrát si	118
Sledovat TV, video, hrát si s PC	101
Mít volno (nedělat nic, neuklízet, odpočívat, spát, kreslit si, číst si) + neučit se 11x	80
Dostat dárek (vč. narozeniny, vánoce)	34
Být samy doma	22
Mít kamarády	15
Mít domácí zvíře	10

Méně častými byly následující odpovědi: *být venku nebo sportovat 5x, mít jídlo 4x, narození sourozence 2x, mít mobil 2x*. Pouze jedenkrát se vyskytly odpovědi – *být zdravý, máma není doma, dobrá známka, už jsou hotové úkoly, vyřešení závažného problému*, které vypovídají spíše o momentální síle zkušenosti.

Škola

Dobré známky	191
Neučí se (přestávky, volno, něco odpadne, chybí učitel, prázdniny),	141

Zajímavá výuka (některé učební činnosti, předměty) 53x + výlety, exkurze, soutěže a ŠvP 39x + ulehčené učení 19x	111
Kamarádi	62
Hodný učitel (je s ním legrace 17x, pochvala od učitele 17x)	34
Něco se naučit	26
Zábava, legrace	15

V školním prostředí byly téměř všechny odpovědi přiřaditelné do kategorií uvedených v tabulce. Přebývají pouze odpovědi *úspěch*, *obliba* (celkem 8x), u kterých si lze ale též představit souvislost s výše uvedenými kategoriemi, např. kamarádi nebo pochvala od učitele, ale i zábava.

Svět

Poznávání, cestování (hlavně moře)	179
Odpočinek : příroda, vzduch, hezké počasí, výlety	51
Mír, ne válka, ne obtěžování	47
Zábava, hra, užít si	42
Volno: dělat si, co chci, moci být samostatní, prázdniny	38
Kamarádi (i noví)	35
Nákupy, peníze, nové věci	17
Zdraví	14
Být s rodiči	12

Méně často se objevilo: sport 9x, štěstí a spokojenost 8x, mají je rádi 7x, hodní lidé (domluví se) 7x, jídlo 7x, TV 6x, úspěch 5x, mít zvíře 5x, neztratit se 4x. Kromě toho se vyskytovalo několik (18x) jednotlivých odpovědí zobrazujících individuální zkušenost většinou z dovolené v cizině.

Komentář: Z uvedených tří tabulek, které mapují radosti dětského života popsané dětmi jako ty, které jim přinášejí největší uspokojení, je vidět, že na rozdíl od vyjadřování strachu, obav a nejistot jsou pocity štěstí a radosti výrazně diferencovány kontextově.

Doma dominuje pohoda v rodině, což vidíme nejen z přímého vyjádření typu *je veselo, pohoda, rodiče nás chválí, je láska v rodině* apod., ale také z odpovědí typu *hrát si* nebo *i dívat se na televizi, video, mít volno – dělat si, co chci, co mě baví*, neboť lze usuzovat, že tyto činnosti mohou probíhat jen tehdy, je-li vše v pořádku, není-li třeba řešit jiné věci a děti se mohou věnovat hrám.

Ve *škole* převažuje radost ze školního úspěchu představovaného ponejvíce „dobrou známkou“. Srovnatelně stejně často byly vyjádřeny potřeby neučit se a potřeby učit se lehčeji, to je s menšími nároky kladenými na děti, učit se zajímavě, tedy tomu, co je buď baví z hlediska obsahu nebo formy výuky. Ve škole se už objevuje i prožitek z kamarádství, který v prostoru *doma* je spíše malý (62 odpovědí pro školu proti 15 odpovědím pro doma). Učitel jako ten, kdo může působit dětem radost, už v tomto věku (10-12 let) nehraje příliš významnou roli, přesto se ještě v odpovědích dětí vyskytuje. Pak má přívlastky *hodný, chválící, je s ním legrace*. Můžeme odvodit, že učitel je vnímán jako zdroj radosti tehdy, odliší-li děti jeho vliv na klima a atmosféru ve třídě. Tedy opět jako v prostoru *doma*, i ve *škole* děti ponejvíce jsou schopny prožívat radost tehdy, zažívají-li

přátelské a přijímající, ale i klidné klima, ve kterém však také nechybí smysl pro humor. Nejvýznamnější roli však stále má úspěch zřetelně vyjádřený ponejvíce známkou, zřejmě vnímaný jako ocenění, výraz přijetí učitelem i třídou. Z výzkumných údajů nelze odlišit, do jaké míry už děti vnímají známku a školní úspěch také jako zisk vědění nebo dovednosti. Radost z toho, že se „něco se naučily“ se sice objevila v odpovědích relativně řidče (26x), může být však skryta za radostí z dobré známky.

Pro *svět* je nejtypičtější vnímání tohoto prostoru jako prostoru pro cestování doplněné poznáváním, tedy časově především v době prázdnin, která je také ale spojena s odpočinkem a možností opět se věnovat tomu, co děti baví. Poměrně významnou hodnotou je příroda, čistý vzduch a moře, na které se děti těší, které je láká, ale ze kterého také mají strach (viz doplněné odpovědi v kategorii strach).

Seznam kategorií vyjadřujících dětské výroky doplňující položku *Dětem nejvíce přejí, aby...*
Doma

Štěstí, spokojenost, bezpečí, pohoda, láska v rodině (z toho být s rodinou, mít hodné rodiče, doma je mají rádi 113x)	310
Zdraví	31
Hrát si	27
Bez bití (týrání)	22
Mít volno (neuklízet, nic nedělat, pohodlí, odpočívat, spát)	21
Nezlobit, být hodný, být chválen	18
TV,PC,video	15
Nenudit se	14
Hodně dárků (narozeniny)	14
Aby se rodiče nehádali, nerozvedli	10
Splněná přání	10

Méně časté odpovědi vyskytující se řidčeji než 10x: mít zvíře (7), učit se (6), lépe se učit (5), mít kamarády (5), mít úspěch (4), neučit se–klavír (4), být sám (3), dobře vycházet se sourozenci (3), mít jídlo (3), aby na něj nekřičeli, nenadávali mu (3), nebýt sám (2).

Škola

Dobré známky (vč.abych nebyla špatná známka 11x)	345
Úspěch ve škole (být chytrý, učení jde snadno)	78
Kamarádi	54
Neučit se (16), přestávky (7), něco odpadne (11), lehčí učení a bez písemek (3)	37
Učitelé – dobří, hodní (vč.pochvala od učitele 5x)	24
Štěstí, radost (celkově dobré klima)	21
Něco se naučit	16

Méně časté odpovědi: jiné aktivity ve škole než učení (7), zdraví (5), nepropadnout (4), neublížit si + aby se nic nestalo (4), splněná přání (2), nebát se písemky (1).

Svět

Štěstí, pochopení, vše nejlepší, mít se dobře	109
Cestování, poznání nových věcí, moře	60
Kamarádi	39
Neztratit se	33
Zdraví	32
Ne války, terorismus, nevyhrožování	31
Aby se nic nestalo	26
Úspěch, kariéra (ale i aby našly, co chtějí 3x)	22
Mít rodiče, hodní rodiče, nová rodina, být milován	22
Zábava, hra, užít si	21
Prázdniny, hezké počasí	15

Méně časté odpovědi: hodní lidé a aby se lidé měli rádi (7), něco se naučit a dorozumět se (6), neumřít (5), mít peníze (5), mít práci (4), jídlo (4), nebýt sám (4), dárek a oslavy (4), být hodní (2).

Komentář: Doplnovat výrok *Dětem nejvíce přeji, aby...* mohl u některých dětí vyvolat představu obecné situace, kdy se něco přeje. Možná proto se poměrně často vyskytovaly odpovědi jako *šťěstí, spokojenost, zdraví*, uváděné zvláště pro *doma* a pro *svět*.

V prostoru *doma* přesto však významný počet dětí uvedl hodnotu *být s rodinou, mít hodné rodiče, doma je mají rádi*. Ostatní odpovědi reagují na situace, kdy se děje něco příjemného, jako *mohou si hrát, mít volno a dělat si, co chtějí, dostat hodně dárků k narozeninám, jsou chváleni* apod. nebo na situace, které jsou nežádoucí *aby je nikdo nebil, netýral, aby se rodiče nehádali, nerozvedli*.

V prostoru *škola* dominuje opět *úspěch*, ve smyslu „být chytrý, aby učení šlo snadno“ a ve smyslu „dostávat dobré známky“. V porovnání s četností těchto odpovědí se ostatní jeví jako spíše nepodstatné. Jsou to např. *neučit se* ve smyslu „nenamáhat se příliš s učením“ nebo „mít přestávku“ či jiné „vyrušení z učebního tempa“, dále mít *dobré učitele* opět často spíše ve smyslu, aby „byli hodní, chválili“. Výrazněji častěji se objevuje hodnota *kamarádi*, která vymezuje školu také jako prostor setkávání se a navazování přátelských vztahů. Lze tak usuzovat na základě toho, že odpověď *kamarádi* se zde objevuje ve srovnání s ostatními přece jen častěji.

V prostoru *svět* se v porovnání s obecným přáním *šťěstí* konkretizovaného přáním *aby je chápali, aby se měly dobře* apod. objevují další konkrétní hodnoty ať už formulovány pozitivně nebo negativně, tj. aby se něco nestalo, méně často. V jejich různorodosti můžeme odečíst nejen touhu poznávat (*cestování, moře*), ale i potřebu odpočívat a odreagovávat se (*zábava, užít si...*), potřebu mít kamarády a blízké lidi - rodinu, potřebu něčeho dosáhnout, něčím být, ale také potřebu vyhnout se nebezpečným situacím (*aby se neztratily, aby jim nikdo nevyhrožoval, aby je nikdo neobtěžoval, aby je nikdo nezabil, neunesl..., aby nebyly války, terorismus..., aby se nic nestalo, neměly úraz...*). V porovnání s „kladnými přáními“ však bylo přání „aby se něco nestalo“ výrazně méně časté.

Srovnávací tabulky pro „dětská přání dětem“ a „radost dětí“:

Výchozí komentář: Odpovědi na tyto dva výroky nejsou srovnatelné beze zbytku, protože každý reflektuje jinou úroveň vnímání hodnot dětmi. V položce *dětem přeji, aby..* nejde jen o přání těch věcí, které působí dětem radost, jak to předpokládáme v odpovědích na položku *děti mají největší radost, když...*, ale i těch, kterých by bylo dobré se vyvarovat, tedy přání, aby se nestaly věci nežádoucí, špatné a bolestné. Přesto srovnání alespoň v nejčastěji se vyskytujících kategoriích může přinést zajímavý vhled do dětského uvažování (věk 10-12 let).

Srovnatelné kategorie pro *doma*

Přeji dětem

Radost dětí

Štěstí, bezpečí, láska a pohoda v rodině, být s rodinou	328	Být s rodinou v pohodě	126
Hrát si	27	Hrát si	118
TV, video, PC	15	TV, video, PC	101
Dárky	14	Dárky	34

Nesrovnatelné kategorie pro *doma*

Přeji dětem

Radost dětí

Zdraví	31		
Bez bití	22		
Nezlobit, být hodný	18		
Zábava	14		
Splněná přání	10		
Rodiče se nehádají, nerozvádějí	10		
		Volno, odpočinek, neučit se	80
		Kamarádi	15

Komentář:

Z přehledu je patrna největší hodnota pro dětský svět, a to je rodina, ve které se děti cítí dobře, cítí se být milovány a v bezpečí, kde je také možno si hrát a být obdarováván jako výraz přijímání dětí rodinou. Domnívám se, že tato interpretace přání dárků i radosti z nich je bližší realitě dětského pojetí domácího prostoru a má být vnímána právě v kontextu přijímání dítěte rodinou, výrazu lásky k němu než jako orientace dětí na hmotné věci, byť i tato souvislost může být u některých odpovědí v pozadí. Vzhledem k celku a četnosti odpovědí však považuji první ze zde uvedených interpretací za přesnější.

Převládající počet odpovědí typu *hrát si doma* je třeba chápat jako výraz toho, že je vše doma v pořádku a děti se mohou věnovat své oblíbené činnosti. Ke kategorii *hrát si* by pak mohly být přiřazeny i odpovědi *hrát si na PC, sledovat TV, video*, ale i např. *zábava* nebo *volno* ve smyslu „moci si dělat, co si vyberu“.

Pro tuto interpretaci svědčí zřejmě převaha přání bezpečí, štěstí a lásky doma nad konkrétnějšími hodnotami jako hrát si, dárky atd. ve srovnání s popisy situací, ve kterých mají děti největší radost, v nich pak vyjádření konkrétních zdrojů radostí je četnější a doplňuje situaci „doma je vše v pořádku“.

Hodnota *mít kamarády* není pro tento věk dětí ještě dominantní vzhledem k hodnotě *být s rodinou*.

Domácí zvíře je něčím, z čeho mohou mít děti radost, co jim ale také může pomoci dotvořit pocit, že mají rodinu. Odpovědi v obou položkách jsou srovnatelné – v přání 7x, v zdrojích radosti 10x. (Vzhledem k malé četnosti nejsou uvedeny v tabulce). Je však třeba vzít v úvahu, že tyto odpovědi jednak nejsou příliš četné a jednak takto odpovídaly ve většině případů ty děti, v jejichž životě zřejmě byl nějaký problém a které *zvíře* uvedly v obou položkách.

Srovnatelné kategorie pro školu

Přeji dětem

Radost dětí

Dobré známky (ne špatné) a úspěch ve škole	423	Dobré známky	191
Kamarádi	54	Kamarádi	64
Neučí se nebo menší nároky na učení	37	Neučí se nebo menší nároky na učení	160
Pozitivní impulzy od učitele (pochvala)	24	Pozitivní impulzy od učitele	34
Klima (zábava, legrace, oblíba)	21	Klima (zábava, legrace, oblíba)	15
Něco se naučit	16	Něco se naučit	26

Nesrovnatelné kategorie pro školu

Je pouze jedna v oblasti zdrojů radosti ve škole: *některé učební činnosti* (hrové, oblíbené) 92x. Tyto odpovědi se v prostoru přání dětem pro školu nevyskytly.

Komentář:

V této tabulce bylo možno srovnat prakticky všechny četnější kategorie odpovědí. Svědčí to o tom, že školu na rozdíl od domova viz výše a světa viz níže vnímají všechny děti přibližně stejně. Zřetelná je potřeba úspěchu ve škole představovaného hlavně dobrými známkami. Nezanedbatelné ani není přání méně se učit nebo učit se „lehčeji“ (k čemuž můžeme přiřadit i přání „být chytrý „ a tudíž „úspěšný ve škole“), potvrzované i tím, že jeden z výrazných pocitů radosti ve škole je, „když se neučí“. K dobrým pocitům ze školy patří ještě pochvala od učitele a celkově dobré klima, což některé děti vnímají jako podstatné pro pobyt ve škole, v celku srovnání s „dobrymi známkami“ je ale nemůžeme vyhodnotit jako příliš významné. Podobně je tomu s odpovědí typu „něco se naučit“.

Z odpovědí také vyplývá, že škola pro děti představuje i možnost být s kamarády. Kategorie „kamarádi“ se vyskytuje v přání i zdrojích radosti srovnatelně často a relativně významně.

Můžeme tedy vyvodit, že škola je dětmi skutečně vnímána nejen jako významný zdroj úspěchu (ale i neúspěchu) ale i jako významný sociální prostor, kde se navazují dětská přátelství a pro který je významné klima, ve kterém se sociální kontakty odehrávají, ať už mezi dětmi samotnými nebo mezi dětmi a učiteli, resp. učitelem, a které děti vnímají prostřednictvím učitele – je hodný, chválí, je dobrý (něco umí?) a je s ním legrace.

Srovnatelné kategorie pro svět

Přeji dětem

Radost dětí

Cestování,	60	Cestování,	179
------------	----	------------	-----

poznávání (moře)		poznávání (moře)	
Prázdniny, hezké počasí	15	Prázdniny, volnost, příroda, vzduch, hezké počasí, zábava, hra	131
Neohrožení (ne úraz, přepadení, války, terorismus, obtěžování)	57	Neohrožení (válka, obtěžování)	47
Kamarádi	39	Kamarádi (i noví)	35
Zdraví	32	Zdraví	14
Mít rodinu, milování	22	Být s rodiči	12

Nesrovnatelné kategorie pro *svět*

Přeji dětem

Radost dětí

Neztratit se	33		
Úspěch, kariéra, aby našly, co chtějí	22		
		Peníze, nákupy	17

Komentář:

Pro děti *svět* představuje především čas a prostor vyplněný *cestováním a poznáváním* během léta a o dovolené. Velmi významné je vnímání moře, které je pro děti velmi žádoucí, objevuje se v přáních i ve zdrojích radosti, ale je i zdrojem významných obav, neboť je vnímáno také jako neznámé a nebezpečné.

Relativně významně se také objevuje přání ochrany před různými ohroženími, nejčastěji před válkou a terorismem, přepadením a obtěžováním. Termín „obtěžování“ je převzat přímo z dětských odpovědí, v tomto výzkumu však nemáme informace pro jeho bližší objasnění.

Kamarádi zde opět hrají roli, která je větší než *doma*, ale menší než ve *škole*.

Nalézáme zde také v obou srovnávaných položkách kategorií „*zdraví*“, byť v poměrně malé četnosti. Zatím jsme ji viděli v prostoru *doma*, a to pouze v položce přání. Tato souvislost může být vysvětlena *doma* potřebou být zdravý pro zajímavé činnosti, resp. nebýt nemocný, protože pak být doma nemusí být tak příjemné jako být doma zdravý a v bezpečí ve srovnání s ostatním světem ve škole i šířeji. Výskyt této kategorie v přáních a radostech může svědčit jednak o uvědomování si této hodnoty jako hodnoty představující šanci ve světě nebo prostě jako obvyklé přání pro obecnější rozměry života, se kterými může být prostor *svět* v některých odpovědích ztotožněn.

Mít rodinu nebo *být s rodiči* se sice vyskytuje v obou položkách, byť nevýrazně často. Lehce výraznější je v položce přání. V položce radost se vyskytuje méně často a to ještě jako potřeba sdílet čas s rodiči. Dá se předpokládat, že rodiče jsou ale skryti za většinou činností, ze kterých mají děti v širším prostředí radost – zvl. cestování a poznávání. V položce přání také z údajů neodlišíme přesně, zda se jedná o pobyt v stávající rodině nebo o přání nalézt novou rodinu nebo vytvořit dobrou budoucí rodinu už jako dospělí lidé. Oblast *svět* zde nemusí být chápána prostorově v časové současnosti, ale spíše jako budoucnost, kdy *svět* splývá s dospělostí. K takovému chápání odpovědí vedou i výroky jako mít ve světě úspěch, kariéru, dosáhnout, čeho chtějí, nalézt, co hledají.

Analýzy odpovědí v oblasti *svět* prokazují různé kontexty, v nichž *svět* děti chápou. V odpovědích v položce přání se objevuje za prvé obecný abstraktní kontext – odpovědi pak bývá přání štěstí. Za druhé jsou to reakce na obavy o zdraví a život. Za třetí reakce na potřeby

– poznávat, mít kamarády, mít rodinu, užít si (vč. hezké počasí). Za čtvrté je to představa o budoucnosti – úspěch, kariéra, být milován. V odpovědích v položce zdroje radosti se obecný kontext nevyskytuje, děti vypovídají více o svých zkušenostech z konkrétních činností a také z obav, které vnímání širšího geografického i společenského prostoru může přinášet – obavy z válek, terorismu a přepadení.

3. Údaje zjištěné pozorováním

Tyto údaje mají dotvářet pouze doplňující charakteristiku získaných výsledků. Jsou zaměřeny spíše na ověření kvality výzkumného nástroje, nejsou proto zahrnuty v interpretacích jednotlivých položek dotazníku.

Administrátoři dotazníku – dvojice studentů – byli požádáni, aby zaznamenali, jaké otázky děti mají v průběhu doplňování odpovědí a jaké jsou jejich celkové reakce, pozornost a zájem. Případně ovlivňuje-li učitel jejich odpovědi.

Na základě záznamů z pozorování lze shrnout, že děti byly tématy otázek zaujaty, vyjadřovaly spíše zájem a kladnou odezvu na to, že jsou na tyto pro ně zřejmě závažné věci dotazováni, že s o ně někdo zajímá. Otázky, které kladly, byly spíše technického rázu a byly bez problémů vyřešeny na místě.

Smysl výroků jim byl zřejmý, odpovědi, až na nepatrné výjimky, jsou smysluplné a svědčí o pochopení a zamyšlení se. Můžeme proto usuzovat, že odpovědi jsou v sledovaném kontextu validní.

Učitelé se nesnažili do práce dětí zasahovat, opět až na dvě až tři výjimky, ani pak ale odpovědi dětí nebyly ovlivněny, což bylo potvrzeno už v čase jejich vyplňování. Menší část učitelů projevila zájem o výsledky své třídy.

Čas, který děti věnovaly doplnění výroků v dotazníku, nepřesáhl 10-15 minut.

Závěr

V závěru se chceme vyjádřit ke dvěma aspektům referovaného výzkumu.

Za prvé k této podobě dotazníku jako výzkumného nástroje využitelného pro zjišťování názorů, zkušeností a postojů dětí. Ze zjištěných údajů lze vyhodnotit, že technika nedokončených výroků je pro věk dětí v druhé polovině primární školy vhodná. Výrok je možno formulovat jazykem dětem blízkým, proto i odpovědi, tvoří-li logický celek, lze považovat za pravdivé. Obsahovou validitu jednotlivých položek lze tedy odlišit podle toho, zda děti vytvořily formálně i věcně logickou výpověď. Výsledky zpracování uvedeného dotazníku potvrdily jeho schopnost zjistit, jaké strachy a obavy se dětem asociují primárně ve třech odlišných prostředích. Prostor *doma* a *ve škole* nečinil žádné potíže pro vytvoření požadované představy. Prostor *svět* navozoval představy nejen širšího, ale stále současného prostoru, jak bylo výzkumem zamýšleno, jen v položkách mapujících strachy a obavy, v položkách dotazujících se na kladné hodnoty prožívané v dětství představy dětí zčásti překročily rámeček časové současnosti. Některé odpovědi je možno interpretovat z hlediska představ dětí o budoucnosti, to zejména ve spojení s přáním, což je logické. Další představy dětí, zvl. ve spojení s vyjadřováním „z čeho mají děti největší radost“, sice naplnily hledisko současnosti, ale pouze toho výseku, kdy mají děti „volno od školy“, prázdniny. Svět tu splynul s představou cestování po světě, pobytu v přírodě, apod.

Jelikož bylo pozorováním zjištěno, že děti pracovaly samostatně a zaujatě se zájmem o obsah výroků, lze dotazník považovat i tímto ověřením za validní. Tam, kde existuje nejistota v interpretaci dat, je na ni upozorněno v příslušné pasáži.

Přínosnou se také jeví být studentská administrace dotazníků, jednak z hlediska okamžitého vzhledu do pocitů dětí, jednak jako příležitost k získávání kompetencí v pozici učitele-

výzkumníka. Z této pozice se studenti podíleli také na prvotním zpracování odpovědí dětí jejich kategorizováním.

Za druhé vyslovujeme závěr k obsahu dětských odpovědí. Lze se domnívat, že základní cíl výzkumu přispět k zmapování světa dětí na primární škole jejich vlastním viděním své pozice, byl splněn. Údaje potvrdily jednak, že děti mají uvědomovanou potřebu ochrany, jednak že hrozby, které vnímají, jsou reálné v tom smyslu, že jsou spojeny se situacemi, které reálně mohou nastat. Jsou z části dány zkušenostmi dětí, nelze odlišit, zda více přímými nebo zprostředkovanými životem jiných dětí. Zčásti jsou dány obavou z ohrožení primárních jistot (rodina a kladná přijímání - doma, sociální pozice na základě školního úspěchu - ve škole, úspěšné přežití - ve světě). Zčásti ale také mohou být výsledkem výchovných a vzdělávacích vlivů, osvojených upozornění na to, před čím se mají děti chránit - „zlí lidé“, „požár“, „úraz“ apod., včetně nebezpečí, do kterých se mohou dostat zvláště doma a ve světě, nebudou-li dost opatrné. Potvrzuje se tak, že děti v tomto věku vnímají více reálná ohrožení, odpovědi zmiňující se o strašidlech a čertech byly už jen ojedinělé. Zůstávají však typické strachy zřejmě zakódované v lidském prožívání ohrožení, a to strach ze tmy, z osamocení, z nejistoty. Konstrukce výzkumného nástroje požadující stejná vyjádření pro prostor *doma*, *ve škole* a *ve světě* také umožnil odlišit, že škola je dětmi vnímána jako odlišné prostředí jako „svět sám pro sebe“, kde jejich pozice může být jimi samými chápána jinak než doma nebo ve světě. Zda je to svět bezpečnější nebo ne, nelze říci jednoznačně. Jednoznačně lze však vyslovit zřejmé spojení mezi pocitem ohrožení ve škole a zažíváním školního úspěchu, který je vyjádřen, jak můžeme soudit, více tím, jak je dítě hodnoceno známkami a přijímáno učitelem, než oblibou u spolužáků. Tato obliba je pravděpodobně v tomto věku vnímána ještě jako důsledek pozice dítěte ve třídě podporované zájmem učitele a školními výsledky. Z odpovědí je dále patrné, že děti pocítují jako ohrožující tlak na výkon. Největší hodnotou ve škole jsou také „dobré známky“ nebo menší nároky na „učení“. Významným se může jevit i strach z „ubližování mezi dětmi“. Osobnost učitele nebo jeho prostá přítomnost, ale i možnost vyhledat dospělého s vyšším postavením (ředitel, výchovný poradce, psycholog) navozuje pocit důvěry, že budou ochráněny. Menší vliv mají kamarádi, ale začíná se už projevovat. Pocity, že dítě zůstane samo v ohrožení, se vyskytly relativně velmi málo.

Pro prostor *doma* můžeme vyčíst dost znepokojivé údaje. Děti se zdaleka nejvíce bojí trestů, zvláště bití, a hned na druhém místě nepohody doma a negací ze strany rodičů vůči nim. Problémy se školou doma nejsou v této souvislosti tak významné. Na otázku, co naopak vyvažuje ohrožující vlivy, děti odpovídaly ponejvíce poukazem na potřebu zakotvit v rodině, být s ní „v pohodě“, „moci si hrát“ nebo „dělat věci, které si vyberou“ bez přímého ovlivňování dospělými doma nebo ve škole. Zajímavé je také vyjádření „dostávat dárky“. Z kontextu odpovědí však vyplývá, že se jedná spíše o potřebu být přijat vyjádřenou štědrým obdarováním při narozeninách, o vánocích a při podobných příležitostech.

Pro širší prostředí, tj. *ve světě*, děti uvádějí srovnatelně a přibližně stejně významně strach i obavu z „napadení lidmi“ a ze situace, kdy „se ztratí“, zůstanou samy bez podpory s pocitem, že se nedokáží zorientovat a nedomluví se. Významné je také vyjádření strachu z válečných konfliktů a terorismu. Strachem v kontextu výzkumu rozumíme obavu z toho, co už je, vlastní obavou pak předpokládané nepříjemnosti, které mohou nastat. V kategorii obava pak strach z války a teroristů nahradila odpověď „úraz, nemoc, nehoda, ohrožení z přírody“. Kladnou hodnotou je pak především poznávání a cestování, ale i volnost spojená se školními prázdninami, pro děti je *svět* zřejmě i to, že nejsou ve škole.

Doma i ve světě se děti nejvíce spoléhají na dospělé, které mají nejbliž - „rodiče“, „hodní lidé“, *ve světě* pak už i instituce jako je „armáda a policie“, pocíťováno je zde tedy spíše ohrožení obecné než úzce osobní.

Výsledky výzkumu budou využity ve výuce, zejména v souvislosti s vzděláváním v dětských právech jako jeden z podkladů pro úvahy o principu ochrany dětí a odpovědnosti za ni ve školním vzdělávání.

Výhledy pro další výzkumné sondy: Výzkum otevřel potřebu dozvědět se více zvláště o tom, jak děti vnímají svůj pobyt *ve škole* v porovnání s užším prostředím *doma* a širším prostředím *ve světě*. Považujeme proto za užitečné zaměřit se v další sondě na ověřování strachů a obav vnímaných dětmi ve škole. Zejména by další šetření mělo být zaměřeno na to, zda děti skutečně mají ve škole pocity ohrožení ze strany ostatních dětí, nejen ve své třídě, ale i ve škole jako takové, eventuálně i mimo školu. Zajímavé výsledky by mohlo přinést i srovnání vývoje strachů a obav i radostí a přání od nástupu do školy, tedy od první třídy.

Literatura

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. Praha: Portál 2000.

KOVAŘÍK, J. *Dětská práva, právní povědomí, participace dětí a sociální služby*. České Budějovice: Zdravotně sociální fakulta JU 2001.

Práva dítěte v dokumentech. Praha: MV a DCI a FOD 1998.

HEJLOVÁ, H. Principy výuky práv dítěte v přípravném vzdělávání učitelů primární školy. In *Rozvoj národní vzdělanosti a vzdělávání učitelů v evropském kontextu. 2.díl*. Praha: PedF UK 2002.

Příloha: Dotazník pro děti

Ptáme se, jak si myslíš, že se cítí děti. Pokus se dopsat každou podtrženou větu pokaždé do sloupečku doma, ve škole, ve světě.

Děti mají největší radost, když ...

doma

ve škole

ve světě

Děti se nejvíce bojí, když...

doma

ve škole

ve světě

Když se děti cítí ohroženy, pomůže jim...

doma

ve škole

ve světě

Dětem nejvíce přejí, aby...

doma

ve škole

ve světě

Nechci, aby se dětem někdy stalo, že...

doma

ve škole

ve světě